

НОВООТКРИТ МОЛИВДОВУЛ НА НИКИФОР ДЕКАН - КУРОПАЛАТ, ДУК И АНАГРАФ НА НИШ ОТ КОЛЕКЦИЯТА НА НИМ

Иван Йорданов

В том VIII от Известия на Националния исторически музей публикувах няколко византийски словни печата /моливдували/, намерени на брега на морето срещу г. Созопол и постъпили в колекцията на НИМ. В настоящето съобщение публикувам друг новопостъпил моливдул в колекцията на НИМ, намерен на същото място¹. Данните му, както ще се изясни по-долу, са важен източник за административното устройство на средновековните български земи.

Л. Четириредов надпис

+ . Ε Ρ . Θ .	+ [Κ(ύρι)]ε βο(ή)θ(ει)
ΝΙΚΗΦΟΡ	Νικηφόρ(φ)
ΚΥΡΟΠΑ	κουροπα-
ΔΑΤΙ	λάτι

Οπ. Четириредов надпис

ΔΥΚ	δουκ[ι (καά)]
ΑΝΑΓΡΑ.	ἀναγρα[φ(εῖ)]
ΝΗΣΟΥΤ.	Νήσου τ[ῶ]
ΔΕΚΑΝ	Δεκαν[ῶ]

+Κύριε βοήθει Νικηφόρ(φ) κουροπάλατη,
δουκί καά ἀναγραφεῖ Νήσου τῶ Δεκανῶ

Размери: на ядрото 17-17,5 мм, на самия печат - над 17 мм, дебелина 2,5 мм. Отпечатъкът е непълнен, тъй като ядрото е било по-малко от размера на матриците. Повърхността на моливдовула е зле запазена от неблагоприятните условия, в които е лежал.

Непубликуван.

В колекцията на Дъмбъртън Оукс /Вашингтон/ се съхранява друг моливдовул, също недобре запазен, отпечатан чрез същата двойка матрици².

Собственикът на печата, чийто отпечатък някога е скрепявал кореспонденция до неизвестен за нас получател, пребиваващ временно или постоянно в Созопол, е някой си Никифор Декан, притежаващ титлата куропалат и изпълняващ длъжностите дук и анаграф на темата Ниш.

Въпросите, които възникват от наличието на този печат са немалко, но задължително следва да се потърси отговора на следните: кой е този Никифор Декан, коя е административната единица Ниш, кога и до кого намиращ се в Созопол е била изпратена кореспонденцията.

Датировката на моливдовула според съчетанието на титлата куропалат³ и длъжността дук и анаграф е в последните години на XI или XII в., при което е възможно да се направи опит за идентифицирането на личността на собственика му с личност от писмените източници:

Византийската принцеса и писателка Анна Комнина съобщава, че през ноември 107 г. императорът /нейният баща/ Алексий I Комнин /1081 - 1118/ напуснал столицата Константинопол, за да организира действията си срещу нашествието на Боемунд Таренски. Той, по думите на Анна Комнина ...уредил работите в двореца и столицата, оставил за управители великият друнгарий на флота, свнуха Евстатий Киминиан и Никифор, наречен Деканов / καὶ Νικηφόρον τὸν τοῦ Δεκανοῦ /⁴.

Наистина във сведението на Анна Комнина липсват титла и длъжност на Никифор Декан, но от съпадението във времето и имената би могло да се допусне, че собственика на разглеждания печат и Никифор Декан от „Алексиадата“ са едно и също лице⁵.

Какви са длъжностите на Никифор Декан и коя е написаната върху печата му административна единица?

Длъжността дук /която еволюира от

военначалник към административен управител/⁶ и анаграф /фискален чиновник/⁷ съединени върху печата в една личност илюстрират тенденцията във византийската административна структура, когато в ръцете на един провинциален управител се съсредоточава военната, административната, фискалната и юридическа власти, и той се превръща в истински наместник на императора за определен район, т.е. *προνοητής*⁸.

Коя е административната единица Ниш?

При интерпретирането на други сфрагистични паметници с този топоним, но свързани с църковната администрация, изследвачите ги локализируют с два центъра: Νίσου, Νήσος - Кесаря, Кападокия в Мала Азия⁹ и Νίσος, Νύσσα - дн. Ниш в Македония¹⁰.

Представеният тук печат е първият сфрагистичен паметник на светски управител с топонима Νίσος и го свързва повечето с Ниш на Балканите, отколкото в Мала Азия. В подкрепа на предположението, че се отнася за Ниш в Югославия е и сведението на Анна Комнина в цитираната вече „Алексиада“, че през 1114/1115 г. е съществувала темата Ниш / τὸ θέμα τοῦ Νίσου /¹¹.

Каква е тази административна единица? Очевидно е, че става дума за т.нар. фискални теми, създадени според изследвачите с административната реформа на Алексий I Комнин /1081 - 1118/ и включваща един град и околността му¹².

Куропалатът Никифор Декан е бил начело на Нишката тема може би в началния период на царуването на Алексий I Комнин до 1100 г.

Анализът на писмените източници и данните на някои все още непубликувани сфрагистични паметници позволяват да се приеме, че административна единица с център Ниш в дн. Югославия е съществувала и преди тази дата.

Когато през 1071/1072 г. българите въстанали и избрали за цар Бодин /Петър/ те разделили силите си на две. Единият отряд начело с Бодин потеглил за

Ниш / τὸν Νίσσον /. Другият начело с Петрила, потеглил срещу ромеите в Кастория. Там се били укрепил: охридският стратег Мариан, деволският стратег-патриций и антипат Теогност Вурц и стратегът на Кастория¹³.

Изброяването на тези восначалници, поставени начело на малки военно-административни единици, включващи даден град и околностите му, свидетелстват, макар и по косвен път, че такъв стратег е бил поставен начело и на Ниш, за където се е бил отправил отряда на Бодин.

Това логическо умозаключение се подкрепя и от данните на някои сфрагистични паметници.

В колекцията на Дъмбъртън Оукс се пазят моливдовули на Νεόφυτος β. πρωτοσπαθάριος καὶ ἐπόλτης Νίσσου, датиран най-общо в XI в.¹⁴; Γουδέλης β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τοῦ Νίσσου, датиран също в XI в.¹⁵; Νικηφόρος Κλάδων πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τοῦ Νήσου, датиран около средата на XI в.¹⁶ и Ρωμανὸς πατρικίος καὶ στρατηγὸς τῶν Νίσσων, датиран след средата на XI в.¹⁷

Всички те свидетелстват за съществуването на административната единица Νίσος след завоюването на града в 1018 г. Чрез изброените по-горе сфрагистични паметници се попълва списъка на длъжностните лица на Ниш.

Да се върнем отново върху печата на Никифор Декан. Кога точно е бил дук и анаграф на Ниш не може да се отговори с категоричност, но фактът, че в 1107 г. е оставен да управлява столицата заедно с великият другарий Евстатий Киминиан, свидетелства, че вече е бил поставен доста високо в ранговата йерархия, отколкото управител на Ниш. Следователно, длъжността му дук и анаграф на Ниш ще е от периода преди 1107 г.

До кого в Созопол би могъл да пише Никифор Декан, дук и анаграф на Ниш? Тъй като между Ниш и Созопол няма пряка административна връзка логично е да се приеме, че кореспонденцията му в Созопол е била адресирана до ня-

кой негов близък родственик, което налага да направим един бърз преглед на тази византийска фамилия.

Етимологията на това фамилно име е свързано с латинското име Декан, навлязло във византийската администрация и свързано както с църковната администрация, така също и с нисши придворни и военни служители¹⁸. За разглеждания период XI-XII в. е известно името на един друг представител на фамилията Декан - Георги. Името му е съобщено от Анна Комнина като един от участниците в заговора на Григорий Гавра в 1092 г. Георги Декан, според сведението на Анна Комнина е бил заточен в Паристрион след разкриването на заговора¹⁹, но изглежда след известно време той е получил отново благосклонността на императора, защото го срещаме начело на военна експедиция в 1112 г. срещу разбунтувалия се Михаил, управител на Акруни²⁰. Не се знае кога точно е починал, но името му е упоменато като покойник в Типика на Пантократор през 1136 год.²¹. Не се знае и каква е точно родствената връзка между Никифор и Георги, но факта, че са живели и служили по едно и също време, а също обстоятелството, че Анна Комнина ги съобщава чрез една и съща форма τὸν τοῦ Δεκανοῦ, синът на Декан, води до предположението, че може би те са братя. За Георги, синът на Декан, знаем, че до 1092 г. е бил в столицата и е замесен в съзаклятието на Григорий Гавра. През 1092 г. същият е заточен в Паристрион и в частност в главният град на темата - Дръстър, но каква е била по-нататъшната му съдба до 1112 г. не знаем нищо. Възможно е след Дръстър да е бил заточен в Созопол, където е получил кореспонденцията на брат си, по това време дук и анаграф на Ниш. Навярно е бил реабилитиран и възстановен около 1107 г., когато на брат му е поверено управлението на столицата.

Името на един друг Декан, но без да се знае дали е лично или фамилно, е упоменато като оръженосец на императора Йоан II Комнин²².

От сфрагистични паметници са известни следните представители на фамилията Декани:

- Πανθήριος Δεκανός πρωτοσναθάριος, καὶ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος, датиран най-общо към втората половина на XI в.²³

Павел²⁴ и Георги²⁵ Декани са известни от техни метрически печати, които най-общо биха могли да се датират в края на XI или началото на XII в.

Не е задължително кореспонденцията на Никифор Декан да е адресирана само до негов родственик. Може да е до негов съмишленник, приятел или колега. Трудно е да се посочи кой е бил административният управител на Созопол или местния епископ по това време. Не излишна информацията, че тук се заточват неудобни за правителството лица, като например в 1033 г. епископа на Халкедон - Лъв²⁶ и участника в заговора срещу императора организиран от братята Анеми между 1097 и 1102 г. - Йоан Соломон. Последният е бил сенатор, през 1092 г. е

участвал в процеса над Йоан Итал в качеството си на член на синклита притежаваш титлата протопроедър²⁷. Според сведението на Анна Комнина заговорниците са му били обещали императорската корона²⁸. Не е изключено писмото на Никифор Декан, получено в Созопол в последните години на XI в. или началото на XII в., но преди 1107 г. да е било адресирано и до изгнаника Йоан Соломон. Въобще градовете по българското черноморие - Месемврия, Анхиало, Созопол и др. са били места където в края на XI и началото на XII в. се изпращат активно изгнаници. Неудобни на властта, мними или действителни участници в заговори срещу властта.

При всички случаи моливдовулът на Никифор Декан, куропалат, дук и анаграф на Ниш, намерен в Созопол е причина за едно надникване в миналото на града от края на XI и началото на XII в., един достигнал до нас свидетел от това време.

БЕЛЕЖКИ

1. И този моливдовул, както и вече публикуваните, а също и още десетина непубликувани, са намерени под ръководството или с участието на ст. н. с. Божидар Димитров. Възползвам се от възможността да му благодаря още веднъж за предоставените материали.
2. Моливдовулът е непубликуван. Имах възможността да го проуча по време на моята специализация в Дъмбъртън Оукс през есента на 1989 г. От двете му страни е написан следният текст: ..... / .ΚΝΦΟΡ / .ΥΡΟΠΑ / ΛΑΤΙ - ..... / .ΝΑΓΡ.. / ΝΗCUT. / ΔΕΚΑΝ / DO 58 IO6 2577/.
3. За нея вж. R. Guillaud. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le curiopale. - BYZANTINA, 2, 1970, p. 187-249; N. Oikonomidès. Les listes de préséance byzantines des XXXIX et X siècles, Paris, 1972, p. 293, n. 32.
4. Anne Comnène. Alexiade, ed. V. Leib, Paris, 1957, vol. III, p. 87₁₁ - Превод в ГИБИ, VIII, С., 1971, с. 122.
5. Това предположение е правено и от други изследвачи: P. Gautier. L'obituaire du typikon Pantocrator.- REB, 27, 1969, p. 257, n. 60; А. П. Каждан. Социальный состав господствующего класса Византии XI - XII вв, М., 1974, с. 163, въпреки, че те не са разполагали с целия текст на моливдовула. Уместно е да се посочи, че и в каталога на Дъмбъртън Оукс той не е правилно разчетен. Според авторите му той е ἀναγραφεύς (Δωδεκα) νήσου.
6. H.-G. Ahrweiler. Recherches sur l'administration byzantine de l'empire aux IXe-XIe siècles, BCH, 84, 1960, p. 52-67; N. Oikonomidès. Les listes, p.342, 344, 349, 354; J.-C. Cheynet. Du stratège de thème su duc: chronologie de l'évolution au coure du XI siècle.-Travaux et memoire, 9, 1985, p. 181-183.
7. Г. Г. Литаврин. Советы и рассказы Кекавмена, М., 1972, с. 268_{4,5}; Същия. България - Византия, С., 1987, с. 223-224.
8. И. Йорданов. Неиздадени словни византийски печати от Силистра // - ИНМВ, 19, 1983, с. 100-101.
9. V. Laurent. Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome V:L'église, part 1, p. 174, n. 249-250.

10. Ibidem, part 3, p. 339-340, № 1510.
11. Anne Comnène. Alexiade, III, p. 178.
12. H.-G. Ahnweiler. Recherches, p. 87.
13. E. Τσολακη. Η Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη. Θεσσαλονίκη, 1968, 164-174.
14. Непубликуван. DO 58 106 862. На лицевата му страна е представен бюст на св. Анастасий. От двете му страни е изписано O / A - N / A C, а около изображението част от инвокацията: ΑΓΗΕΡ-ΤΩ... На опаката страна е изписан следният текст: ΝΕΟ/ΥΤ R AC/ΠΑΘ .SE/ΠΟΠΤ.Τ/ΝΙC=+Αγηε β(οηθει) τῶ[σῶ δ(ουλῶ)] Νεο[φ]ύτ(ῶ) β. (πρωτο)σπαθ(άρῳ) (καί) ἐπόπτ(η) τ(ῆς) Νίσι(ου).
15. Непубликуван. DO 58 106 3763. На лицевата му страна е представен двойно пресечен разцъфнал кръст и инвокация около него: ΚΕΡΟΘ ΕΙ.СWΔ.Λ. На опаката е изписано: +ΓΟΥΔ/ΕΑΗCΡ, Α, CΠ/ΑΘ, CΤΡΑΤ /Τ.ΗCΟΥ/-/-=+Κ(υρι)ε βοηθει[τῶ]σῶ δ(ου)λ(ῶ)+Γουδέλης β(ασιλικός) (πρωτο)σπαθ(άρτος) (καί) στρατ(η)ρός) τ(ῆς) [N]ίσου.
16. Непубликуван. DO 58 106 1562. На лицевата му страна е представено бюстово изображение на Богородица с поставени пред гърдите ръце в оранс. Титулите са ΜΡ-ΘΥ. На опаката страна е изписано: +ΝΙΚΗΦ/Α,CΠΑΘ, S/CΤΡ.ΤΗΓ.Τ./ΗΗCΟΥ/ΛΑ =+Νικηφ(όρος) (πρωτο)σπαθ(άρτος) (καί) στρα(α)τηχ(ός) τ(ῆς) Νησου ὁ [Κ]λά(δων).
17. Непубликуван. Съхранява се в колекция Shaw №695 (81). На лицевата му страна е представено бюстово изображение на Богородица с ръце поставени в оранс. На гърдите си носи медальон с образа на Христос. Надписът от опаката страна е: + / Θ.ΕΡ, Θ./ΡWΜΑΝW/ΠΡΙ CΤΡΑ/ΤΗΓWΤW./NICCWN = Θε(οτο)[κ]ε β(οη)θ(ει) Ρωμανῶ π(α)τρι(κίῳ) (καί) στρατηγῶ τῶ[v] Νίσσων.
18. R. Guillaud. Le decanose le référendaire.-REB, 5, 1947, p. 89-91.
19. Anne Comnène. Alexiade, II, p. 154-155.
20. Ibidem, III, 156 (23); B. Skoulatos. Les personnages byzantins de l'Alexiade, Louvain, 1980, №62.
21. P. Gautier. L'obitusire, p. 257.
22. Ioannis Cinnami. Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum, Bonnae, 1836, p.6 (18-20).
23. Н. П. Лихачев. Историческое значение итало-греческой иконописи, СПб., 1911, с.25, табл.VII №5.
24. Непубликуван. Съхранява се в колекцията Дъмбъртън Оукс, където го проучих през есента на 1989 г. DO 55 1 3840. На лицевата му страна е представен бюст на Св. Павел, а на опаката страна следният текст: ΡΑΦΑC/СΦΡΑΓΙZW/ΠVΡΑU/ΤUΔΕΚ./NU = [Γ]ραφός σφραγίζω Παύβλου του δεχ[α]νοῦ.
25. На лицевата му страна е представен св. Георги прав във воинско облекло. С дясната ръка се поддържа върху дълго копие, а в лявата придържа щит. На опаката е изписано: +(СΦΡΑΓΙC / ΓΕWΡΓI / UTUTU / ΔΕΚΑΝ, +Σφραγίς Γεωργίου τοῦ τοῦ Δεκανοῦ. Според неговият текст близък до формата съобщена в „Алексиадата“ и датировката му би могъл да се идентифицира с Георги Декан от „Алексиадата“. Вж. W. de Gray Birch. Catalogue of Seals in the British Museum, V, London, 1898, № 17939.
26. Anne Comnène. Alexiade, II, p. 11-13.
27. V. Grumel. Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I, fasc. III, Paris, 1947, p. 963.
28. Anne Comnène. Alexiade, III, p. 72 (31); B. Skoulatos. Personnages, №92.

NEWLY FOUND MOLIDOVUL OF NIKIFOR DECAN CUROPALAT,
DUCE AND ANAGRAPHOS OF NIS, FROM THE NATIONAL MUSEUM COLLECTION

Ivan Jordanov
/Summary/

The published molidovul was discovered in Sosopol. According to the combination of the title kuropalat and the official positions, duce and anagraphos, it can be dated to the late XI or early XII cc.

This paper represents an attempt to identify the owner with a man mentioned in the literary sources. The combination of the official positions on the seal is interpreted as an illustration of the power concentration in the hands of a provincial ruler. The above mentioned administrative unit Nis is identified with Nis settlement in recent Macedonia.